

**TASHKENT STATE
UNIVERSITY OF ECONOMICS**

VOLUME 7 / 2024

LABOR ECONOMICS

MEHNAT IQTISODIYOTI VA INSON KAPITALI

ilmiy elektron jurnali

**LABOR ECONOMICS AND
HUMAN CAPITAL**

scientific electronic journal

2025-yil 3-son

Volume 4, Issue 3, 2025

**MEHNAT IQTISODIYOTI
VA INSON KAPITALI**
ISSN: 3030-3117

LABORECONOMICS.UZ

MEHNAT IQTISODIYOTI VA INSON KAPITALI

№ 3-2025

**ЭКОНОМИКА ТРУДА И ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ
КАПИТАЛ**

LABOR ECONOMICS AND HUMAN CAPITAL

“Mehnat iqtisodiyoti va inson kapitali” ilmiy elektron jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi (OAK) rayosatining 2023-yil 3-iyundagi 328/3-sonli qarori bilan ro'yxatga olingan.

Muassis: “Mehnat iqtisodiyoti va inson kapitali” ilmiy maktabi.

Tahririyat manzili:

100066, Toshkent shahri, Islom Karimov ko'chasi,
49 uy

Elektron manzil: ilmiymaktab@gmail.com

Jurnal web-sayti: www.laboreconomics.uz

Bog'lanish uchun telefonlar:

+998998818698

Tahririyat Kengashi raisi:**(Chairman of the Editorial Board)**

Abduraxmanov Qalandar Xodjayevich, O'zFA akademigi

Tahririyat Kengashi a'zolari:**(Members of the Editorial Board)**

Sharipov Kongratboy Avezimbetovich, t.f.d., prof.
Yusupov Axmadbek Tadjiyevich, i.f.d., prof.
Raifkov Kudratilla Mirsagatovich, i.f.d., prof.
Xalmuradov Rustam Ibragimovich, i.f.d., prof.
Umurzakov Baxodir Xamidovich, i.f.d., prof.
Nazarov Sharofiddin Xakimovich, i.f.d., prof.
Jumayev Nodir Xasiyatovich, i.f.d., prof.
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, i.f.d., prof.
Zokirova Nodira Kalandarovna, i.f.d., prof.
Xudoyberdiyev Zayniddin Yavkachevich, i.f.d., prof.
Muxiddinov Erkin Madorbekovich, i.f.f.d., (PhD)
Xolmuxammedov Muhsinjon Murodullayevich, i.f.n., dots.
G'oyipnazarov Sanjar Baxodirovich, i.f.d., prof.
Irmatova Aziza Baxramovna, i.f.d., prof.
Shakarov Zafar Gafarovich, i.f.f.d., (PhD)

Jamoatchilik Kengashi a'zolari:**(Community Council members)**

Bred Bodenxauzen (AQSh)
Jon Ankor (Buyuk Britaniya)
Odegov Yuriy Gennadevich (Rossiya Federatsiyasi)
Xeynz Miller (AQSh)
Sung Dong Ki (Koreya Respublikasi)
Masato Xivatari (Yaponiya)
Gerxard Feldmayer (Germaniya)
Eko Shri Margianti (Indoneziya)
Ahmed Mohamed Aziz Ismoil (Misr)
Rohana Ngah (Malayziya)
Sharifah Zanniyerah (Malayziya)
Teguh Dartanto (Indoneziya)
Nur Azlinna (Saudiya Arabistoni)
Muhammed Xoliq (Pokiston)
Alisher Dedaxonov (Toshkent)

Mas'ul muharrir (Editor-in-Chief): G'oyipnazarov Sanjar Baxodirovich

Ijrochi muharrir (Executive Editor): Iskandarova Dilafruz Ikrom qizi

Veb-administrator (Web admin): Musayev Xurshid Sharifjonovich

MUNDARIJA (CONTENTS)

MEHNAT BOZORI VA MEHNAT MUNOSABATLARI

A.J.Anvarxonov	<i>The role of special economic zones in job creation</i>	5-12
F.B.Batirov	<i>Dunyo istiqbolli tajribalarini qo'llash orqali bandlikni ta'minlash</i>	13-22
T.M.Bobojonov	<i>Yashil iqtisodiyot sharoitida ish bilan bandlik imkoniyatlarini kengaytirishda sun'iy intellektning roli</i>	23-37
F.A.Ibragimova D.I.Iskandarova	<i>Tadbirkorlik faoliyatida marketing strategiyalarining mehnat unumdorligiga ta'siri</i>	38-45
A.A.Nizametdinov	<i>Mahallalarda aholini o'zini o'zi band qilishni baholash omillari</i>	46-56

INSON KAPITALI

M.O.Hamrokulov	<i>From workforce to human capital: the future of management</i>	57-63
Y.X.Turdiyeva	<i>Особенности развития государственно частного партнёрства в системе дошкольного образования республики Узбекистан</i>	64-68

INSON TARAQQIYOTI

N.S.Qayumova	<i>Cultural and socio-economic drivers of informal social protection systems in Uzbekistan</i>	69-80
D.I.Iskandarova	<i>O'zbekistonda aholi turmush farovonligini yaxshilash va daromadlarni oshirishda tadbirkorlikni rivojlantirishning ahamiyati</i>	81-88

KAMBAG'ALLIKNI QISQARTIRISH

S.P.Qurbonov	<i>“Kambag'allik qopqoni” faolligi va uni unumli bandlik tamoyillari asosida so'ndirish imkoniyatlari</i>	89-104
--------------	---	--------

INSON RESURLARINI BOSHQARISH

I.A.Imomov D.X.Umirova	<i>Improving the system of human resource capacity management in higher education institutions: evidence from Uzbekistan</i>	105-121
M.G.Umarxodjayeva N.R.Omanova	<i>Tashkilotlarning ichki va tashqi muhitini baholash</i>	122-131

M.G.Tuychiyeva	<i>Современные тенденции и вызовы в банковском риск-менеджменте</i>	132-141
TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH		
A.A.Abduqahorov	<i>Kichik va o'rta biznes subyektlari eksport faoliyatini qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish yo'nalishlari</i>	142-151
Z.T.Amirov	<i>Sanoat mahsulotlari tayyorlash jarayoniga xos xususiyatlar</i>	152-160
I.S.Foziljonov	<i>O'zbekistonda faoliyat yurituvchi korxonalarda pul oqimlari samaradorligini baholash amaliyoti</i>	161-168
Ch.A.Jabborova	<i>Aksiyadorlik jamiyatlarida soliq majburiyatlari hisobi...</i>	169-175
S.R.Safayeva	<i>Environmental sustainability in tourism: perspectives for Uzbekistan</i>	176-185
S.R.Yakubov	<i>Yakka tartibdagi tadbirkorlar faoliyatini soliqqa tortish mexanizmining rivojlanish bosqichlari</i>	186-198
GENDER TENGLIGI		
Sh.Q.Xoliyorova	<i>Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasida xotin-qizlar barqaror ish bilan bandligini oshirishning istiqbolli yo'nalishlari</i>	199-208

MEHNAT IQTISODIYOTI VA INSON KAPITALI

ISSN: 3030-3117

<https://laboreconomics.uz/>

YAKKA TARTIBDAGI TADBIRKORLAR FAOLIYATINI SOLIQQA TORTISH MEXANIZMINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Yakubov San'atbek Ravshanbekovich

Ma'mun universiteti NTM Iqtisodiyot
kafedrasi o'qituvchisi, mustaqil izlanuvchi
e-mail: yakubov_sanatbek@mamunedu.uz

ORCID: 0009-0003-4233-7568

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekistonda yakka tartibdagi tadbirkorlar (YaTT) faoliyatini soliqqa tortish mexanizmlarining rivojlanish bosqichlari tahlil qilingan. Mustaqillikning dastlabki yillarida amalga oshirilgan umumiy soliq rejimlaridan boshlab, keyingi bosqichlarda joriy etilgan soddalashtirilgan soliq tartiblari va hozirgi davrda raqamli platformalar asosida tashkil etilgan ma'muriy mexanizmlar keng yoritilgan. Soliq qonunchiligidagi evolyutsion o'zgarishlar YaTTlar uchun huquqiy va institutsional muhitni yaxshilagani, ularning iqtisodiy faolligini rag'batlantirgani va aholi bandligiga ijobiy ta'sir ko'rsatgani ko'rsatib berilgan. Tadqiqotda mahalliy va xalqaro tajribalar qiyosiy tahlil qilingan holda, YaTTlarni soliqqa tortishning eng samarali yo'nalishlari hamda davlat budjeti barqarorligi va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga qo'shgan hissasi ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: yakka tartibdagi tadbirkorlik, soliq mexanizmi, soddalashtirilgan rejim, raqamlashtirish, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, fiskal barqarorlik, norasmiy sektor.

ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ МЕХАНИЗМА НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ

Якубов Санъатбек Равшанбекович

Преподаватель кафедры Экономики Университета Маъмуна,
исследователь

Аннотация. В статье анализируются этапы развития механизмов налогообложения индивидуальных предпринимателей (ИП) в Узбекистане. Широко освещаются как общие налоговые режимы, внедренные в первые годы независимости, так и упрощенные налоговые режимы, введенные на более поздних этапах, и административные механизмы, созданные на базе цифровых платформ в настоящее время. Показано, что эволюционные изменения в налоговом законодательстве улучшили правовую и институциональную среду для ИП, стимулировали их экономическую активность и оказали положительное влияние на занятость. В исследовании на основе сравнительного анализа отечественного и зарубежного опыта научно обоснованы наиболее эффективные направления налогообложения государственных предприятий, а также их вклад в стабильность государственного бюджета и социально-экономическое развитие.

Ключевые слова: индивидуальное предпринимательство, налоговый механизм, упрощенный режим, цифровизация, социально-экономическое развитие, фискальная устойчивость, неформальный сектор.

STAGES OF DEVELOPMENT OF THE MECHANISM OF TAXATION OF INDIVIDUAL ENTREPRENEURS

Yakubov San'atbek Ravshanbekovich

Teacher, Department of Economics, Mamun University, researcher

Abstract. This article analyzes the stages of development of mechanisms for taxation of individual entrepreneurs (IEPs) in Uzbekistan. Starting from the general tax regimes implemented in the early years of independence, simplified tax regimes introduced in later stages, and administrative mechanisms established on the basis of digital platforms at the present time are widely covered. It is shown that evolutionary changes in tax legislation have improved the legal and institutional environment for IEPs, stimulated their economic activity, and had a positive impact on employment. The study, based on a comparative analysis of local and international experiences, scientifically substantiates the most effective directions of taxation of SOEs, as well as their contribution to the stability of the state budget and socio-economic development.

Keywords: individual entrepreneurship, tax mechanism, simplified regime, digitalization, socio-economic development, fiscal stability, informal sector.

Kirish

O'zbekistonda bozor munosabatlarini joriy etish va xususiy sektorni rivojlantirish jarayonida jismoniy shaxslarning mustaqil iqtisodiy faoliyat yuritishiga imkon beradigan huquqiy va institutsional mexanizmlarni shakllantirish muhim vazifalardan biri sifatida namoyon bo'ldi. Ayniqsa, tadbirkorlik faoliyatining sodda va keng omma uchun qulay shakli - yakka tartibdagi tadbirkorlik (YaTT) faoliyatini joriy etish aholi bandligini oshirish va norasmiy sektorni rasmiy iqtisodiyotga integratsiyalashtirishning amaliy vositasi sifatida ko'rildi. Jahon tajribasiga mos ravishda, YaTT faoliyati orqali jismoniy shaxslar mustaqil ravishda ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish va savdo sohalarida faoliyat yuritish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Bu faoliyat shakli kichik biznesni yo'lga qo'yishda hujjatlashtirish va soliqqa tortishning sodda mexanizmi orqali amalga oshirilishi bilan ajralib turadi. Shu tariqa, YaTT iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda va xususiy sektorni shakllantirishda muhim omilga aylandi.

Mustaqillikning dastlabki yillarida mamlakat oldida turgan asosiy vazifalardan biri mulk shakllarining xilma-xilligini ta'minlash, tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantirish va aholi bandligini ta'minlashning bozor sharoitiga mos yangi mexanizmlarini joriy etish edi. Ana shu jarayonda yakka tartibdagi tadbirkorlik (YaTT) faoliyati jismoniy shaxslarning rasmiy iqtisodiyotda qatnashishining eng oddiy va qulay shakli sifatida maydonga chiqdi. Biroq dastlabki bosqichlarda YaTTlarning huquqiy va institutsional muhiti etarlicha rivojlanmagan, ularni ro'yxatdan o'tkazish, litsenziyalash va hisobot yuritish tartiblari murakkabligi, yuqori soliq yuki va ma'muriy to'siqlar mavjudligi ularning keng ko'lamda rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatgan. Bu holat

ko'pgina fuqarolarni norasmiy sektorda faoliyat yuritishga majbur qilgan va davlat budjeti uchun soliq tushumlari qisqarishiga olib kelgan.

Mazkur muammolarni bartaraf etish maqsadida soliq yukini optimallashtirish va kichik biznes imkoniyatlariga moslashtirish orqali soddalashtirilgan soliq rejimlari joriy etildi. Ushbu mexanizm soliq summasini faoliyat turi va hududiga qarab aniqlab, YaTTlarning hisob-kitobini engillashtirdi. Shu bilan birga, buxgalteriya yuritish va deklaratsiya taqdim etish majburiyatining bekor qilinishi tadbirkorlar uchun ma'muriy yukni sezilarli darajada kamaytirdi. Shu orqali xizmat ko'rsatish, savdo va hunarmandchilik sohalarida ko'plab fuqarolar o'z faoliyatini rasmiylashtirish imkoniyatiga ega bo'ldilar.

Shuning uchun ham, individual tadbirkorlik va yakka mehnat faoliyatini samarali soliq mexanizmi orqali boshqarish nafaqat davlat byudjeti barqarorligi, balki iqtisodiy o'sish, ijtimoiy barqarorlik va aholi turmush darajasini oshirish uchun ham muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot metodologiyasi yakka tartibdagi tadbirkorlar faoliyatini soliqqa tortish mexanizmlarining rivojlanish bosqichlarini va ularning mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlariga ta'sirini o'rganishga qaratilgan. Asosiy e'tibor turli yillar va davrlarda soliq qonunchiligida amalga oshirilgan islohotlarni tahlil qilishga qaratildi. Mustaqillikning dastlabki yillarida YaTTlar uchun umumiy rejim qo'llanilgani, keyinchalik soddalashtirilgan soliq tartiblari joriy etilgani va hozirgi kunda raqamlashtirilgan ma'muriy mexanizmlar qo'llanilayotgani tizimli tahlil ob'ekti sifatida ko'rib chiqiladi.

Metodologiyada tarixiy-qonuniy tahlil orqali qonunchilikdagi o'zgarishlar va ularning amaliy natijalari o'rganiladi, siyosat tahlili orqali esa hukumatning ustuvor yo'nalishlari — byudjet barqarorligi, aholi bandligi va norasmiy sektorni qisqartirishga qaratilgan choralar baholanadi. Shuningdek, turli davrlarda qo'llanilgan soliq mexanizmlari ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik nuqtai nazaridan o'zaro taqqoslanadi.

Tadqiqotda asosan qonunchilik hujjatlari, davlat organlari hisobotlari va ilmiy manbalardan foydalanilgan holda sifatli tahlil usuli qo'llaniladi. Ushbu yondashuv orqali soliq tizimining YaTTlar uchun qulaylik darajasi, ma'muriy yuklarni qisqartirishdagi roli va iqtisodiy faollikka ta'siri aniqlanadi. Shu tarzda shakllantirilgan metodologiya YaTTlarni soliqqa tortish mexanizmining bosqichma-bosqich rivojlanishini ochib berish va uning ijtimoiy-iqtisodiy samarasini ilmiy asosda baholash imkonini yaratadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Yalpi iqtisodiy islohotlar jarayonida yakka tartibdagi tadbirkorlar (YaTT) faoliyatini soliqqa tortish tizimi doimiy e'tibor markazida bo'lib kelmoqda. Xususan, O'zbekistonda mustaqillikning dastlabki yillarida YaTTlar uchun huquqiy va institutsional muhit etarlicha shakllanmagan bo'lib, ular umumiy soliq rejimlari asosida faoliyat yuritishga majbur edilar. Bu holat yuqori soliq

yuki, ortiqcha hisobot va litsenziyalash talablari bilan birga norasmiy sektor ulushining katta bo'lib qolishiga olib keldi (Yusupov, 2021).

2000-yillardan boshlab mamlakatda soliq tizimini soddalashtirish va kichik biznes uchun qulay shart-sharoitlar yaratish yo'nalishida bir qator islohotlar amalga oshirildi. Soliq yukini optimallashtirish, patent asosida soliq to'lash imkoniyatlari va soddalashtirilgan rejimlar joriy etilishi YaTTLarning rasmiylashuviga turtki berdi. Masalan, Jahon banki tahlillarida qayd etilganidek, soddalashtirilgan rejimlar kichik tadbirkorlarning qonuniy maydonga chiqishi va byudjetga soliq tushumlari barqarorligini ta'minlashda muhim omil bo'ldi (JB, 2022).

Xalqaro tajribaga murojaat qilinganda, rivojlanayotgan mamlakatlarda YaTTLarni soliqqa tortishda oddiy va shaffof mexanizmlar qo'llanilishi natijasida ijobiy samaralar kuzatilgan. Masalan, Gruziya va Qozog'istonda patent va fiksirlangan to'lov asosidagi rejimlar tadbirkorlarning formal iqtisodiyotga o'tishini rag'batlantirgan (Alm & Martinez-Vazquez, 2007). Bunday tajribalar O'zbekiston uchun ham namuna sifatida xizmat qilib, YaTTLar soliq tizimini modernizatsiya qilish jarayonida hisobga olindi.

O'zbekistondagi mahalliy tadqiqotlar ham ushbu jarayonning bosqichma-bosqich rivojlanishini yoritadi. Masalan, Abduraxmonov (2020) kichik biznes va YaTTLarni qo'llab-quvvatlash masalalarida soliq tizimini soddalashtirish orqali iqtisodiy faollik oshganini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, Karimov (2021) soliq mexanizmlarini yanada takomillashtirish, xususan raqamli platformalar va onlayn-deklaratsiya tizimlarini joriy etish zarurligini qayd etadi.

Adabiyotlarda umumiy konsensus shundan iboratki, YaTTLarni soliqqa tortish mexanizmi tarixiy jihatdan uch asosiy bosqichdan o'tgan: dastlabki yillarda og'ir soliq yuki va ma'muriy to'siqlar bilan tavsiflangan umumiy rejim; keyinchalik soddalashtirilgan soliq tizimi va patent asosidagi to'lovlar orqali faoliyatning rasmiylashuvi; hozirda esa raqamlashtirilgan platforma va elektron hisobotlar orqali shaffoflik va samaradorlikni oshirish bosqichi.

Tahlil va natijalar

O'zbekistonda individual tadbirkorlik faoliyatini soliqqa tortish mexanizmini rivojlanishini umumlashtirib quyidagi rasmda ko'rsatilgan bosqichlarga ajratish mumkin.

YaTT faoliyatini soliqqa tortish mexanizmi rivojlanishining birinchi bosqichida, ya'ni 1991–1997 yillarda O'zbekistonda yakka tartibdagi tadbirkorlikni huquqiy jihatdan tan olish, uning soliqqa tortish mexanizmini soddalashtirish va unga keng ommaviy tarzda kirish imkonini yaratish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirildi. Bu jarayon mamlakatda bozor iqtisodiyotini shakllantirish va xususiy sektorni rivojlantirishda muhim qadam bo'ldi.

Bu jarayonda muhim huquqiy hujjatlardan biri sifatida 1991-yil 24-dekabrda qabul qilingan “O'zbekiston Respublikasi fuqarolaridan, ajnabiy fuqarolardan va fuqaroligi bo'lmagan shaxslardan olinadigan daromad solig'i

to‘g‘risida”gi Qonun³⁵ muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur qonun mustaqillikdan keyingi ilk yillarda jismoniy shaxslarning, ayniqsa tadbirkorlik asosida daromad topayotgan shaxslarning soliqqa tortilishida asosiy me‘yoriy manba vazifasini bajardi.

1-rasm. O‘zbekistonda YaTTni soliqqa tortish mexanizmining rivojlanish bosqichlari³⁶

Xususan, qonunning 3-moddasida jismoniy shaxslarning barcha turdagi shaxsiy daromadlari, jumladan, xo‘jalik yuritish faoliyatidan olinadigan daromadlar ham soliq solish ob‘ekti sifatida belgilangan. Mazkur qonunga ko‘ra, yakka faoliyat yurituvchi shaxslar, odatda, “yakka mehnat faoliyati” deb atalgan faoliyat shakli doirasida daromad oluvchilar sirasiga kirar edi. Ular ishlab chiqarish, xizmat ko‘rsatish, savdo-sotiq, xunarmandchilik kabi faoliyat bilan shug‘ullanishi, lekin bu faoliyatlar uchun maxsus litsenziya yoki ro‘yxatdan o‘tish talab qilinmasdi. Shunday faoliyatlarni amalga oshiruvchi shaxslar soliq to‘lash uchun ikkita asosiy yo‘nalishdan birini tanlash huquqi mavjud edi: umumiy tartibda daromad solig‘i to‘lash yoki patent asosida to‘lash.

Patent asosida faoliyat yuritish tartibi aholining turli qatlamlariga, ayniqsa kam daromadli, savodsiz yoki hisob-kitob yuritish malakasiga ega bo‘lmagan qatlamlariga juda mos tushar edi. Bu orqali ko‘plab shaxslar davlat soliq tizimiga jalb etildi va rasmiy faoliyat yuritish imkoniyatiga ega bo‘ldi. Mazkur mexanizm kichik biznes va shaxsiy mehnat asosida faoliyat yurituvchi shaxslar uchun huquqiy va moliyaviy jihatdan keng imkoniyatlar yaratdi. Biroq, belgilangan faoliyat turlari va patent turlari soni cheklanganligi, uning daromad o‘shishini inobatga olmasdan belgilanishi hamda muayyan faoliyatlar

³⁵ O‘zbekiston Respublikasining 15.02.1991 yildagi “O‘zbekiston respublikasi fuqarolaridan, ajnabiy fuqarolardan va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslardan olinadigan daromad solig‘i to‘g‘risida” 227-XII-son Qonuni (o‘z kuchini yo‘qotgan)

³⁶ Muallif tomonidan shakllantirilgan

uchun amaliy tartibning aniq emasligi tufayli, bu mexanizmda ayrim cheklovlar mavjud edi.

Bu o‘z navbatida keyingi yillarda qat’iy belgilangan soliq, soddalashtirilgan rejim va avtomatlashtirilgan hisob-kitob tizimlarini ishlab chiqish va joriy etish zaruratini tug’dirdi.

Bu muammolarni bartaraf etish maqsadida hukumat tomonidan 1990 yillar oxirida tadbirkorlik faoliyatiga eng sodda usulda ro‘yxatdan o‘tish va faoliyatni huquqiy jihatdan ta‘minlash uchun soliqqa tortishning soddalashtirilgan tartibi institui joriy etilib u asosida yakka tartibdagi tadbirkorlik uchun “qat’iy belgilangan soliq” mexanizmi amaliyotga kiritildi. Bu maxsus rejim asosan to‘g‘ridan-to‘g‘ri umumiy daromad asosida yoki faoliyat turi va joyiga bog‘liq holda belgilangan miqdordagi soliqni to‘lashni nazarda tutadi. Mazkur yondashuv xususan kam daromadli yakka faoliyat egalari uchun qulay va samarali yechim sifatida qaraldi.

Individual tadbirkorlik faoliyatini soliqqa tortish mexanizmi rivojlanishining ikkinchi bosqichi 1998–2007-yillarni o‘z ichiga olgan bo‘lib, bu davrda O‘zbekistonda yakka tartibdagi tadbirkorlik (YaTT) faoliyatining huquqiy, soliq va institutsional asoslari bosqichma-bosqich shakllantirilgan davr bo‘lib, mazkur faoliyat turini amalga oshirish uchun qonunchilikda zarur kafolatlar va ma‘muriy yengilliklar joriy etildi. Bu jarayonda asosiy me‘yoriy asos sifatida 2000 yilda qabul qilingan, keyinchalik bir necha bor o‘zgartirish va qo‘shimchalar qilingan “Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonun alohida ahamiyatga ega bo‘ldi. Mazkur qonun yakka tartibda faoliyat yurituvchi shaxslarning ham tadbirkorlik sub’ekti sifatida teng huquqdagi ishtirokini belgilab, fuqarolarning tadbirkorlik faoliyati bilan shug‘ullanishiga to‘sqinlik qilmaslik, davlat organlari tomonidan asossiz aralashuvlarga yo‘l qo‘ymaslik, litsenziyalash va ro‘yxatdan o‘tkazishda shaffoflik va osonlashtirilgan tartibni ta‘minlash kabi kafolatlarini mustahkamladi.

Umumlashtirib aytganda, 1998 - 2007 yillar YaTT faoliyatini soliqqa tortishda QBS asosiy mexanizm bo‘lib xizmat qildi. Bu tizim ma‘muriy jihatdan sodda hisob kitoblarga asoslangan bo‘lsada, biroq uning real daromaddan uzoqligi, differentsatsiyaning adolatliqligi va raqamlashtirish darajasining pastligi tufayli uning samaradorligi amaliyotda to‘laligicha o‘z aksini topmadi. Shu bois, keyingi davrlarda YaTT faoliyatini soliqqa tortishning yanada optimallashtirish va raqamlashtirilgan shakllarini joriy etish zarurati paydo bo‘ldi.

Bu jarayon 2008 yildan soliq kodeksining yangi tahriri joriy qilinishi bilan YaTTni soliqqa tortish mexanizmi rivojlanishining uchinchi bosqichi boshlandi. 2008 - 2020 yillar davomida O‘zbekistonda YaTTni soliqqa tortish tartibi sezilarli darajada takomillashtirildi va shaffoflashtirildi. Ushbu davrda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar orqali YaTT faoliyatini soliqqa tortishning aniq mexanizmlari shakllantirildi, ularning huquqiy maqomi to‘g‘risidagi tushuncha mustahkamlandi va davlat soliq siyosatida bu faoliyat

shaklining o'zni kuchaytirildi. Xususan, yangi tahrirdagi soliq qonunchiligida yakka tartibdagi tadbirkorning huquqiy maqomi, soliq ob'ektlari, to'lanadigan soliqlar turlari, hisob-kitob tartiblari, soliq hisobotlari va nazorat usullari aniqroq belgilab berildi.

Xususan, soliq kodeksining 18-moddasida yakka tartibdagi tadbirkorning huquqiy tushunchasi aniq ta'riflandi. Unga ko'ra, yakka tartibdagi tadbirkor tadbirkorlik faoliyatini yuridik shaxs tashkil etmasdan, o'zining shaxsiy mulki asosida amalga oshiradigan jismoniy shaxs hisoblanadi. Bu tushuncha nafaqat huquqiy maqomni aniqlashga, balki soliqqa tortishda aniqligi va muayyanlikni ta'minlashga xizmat qildi.

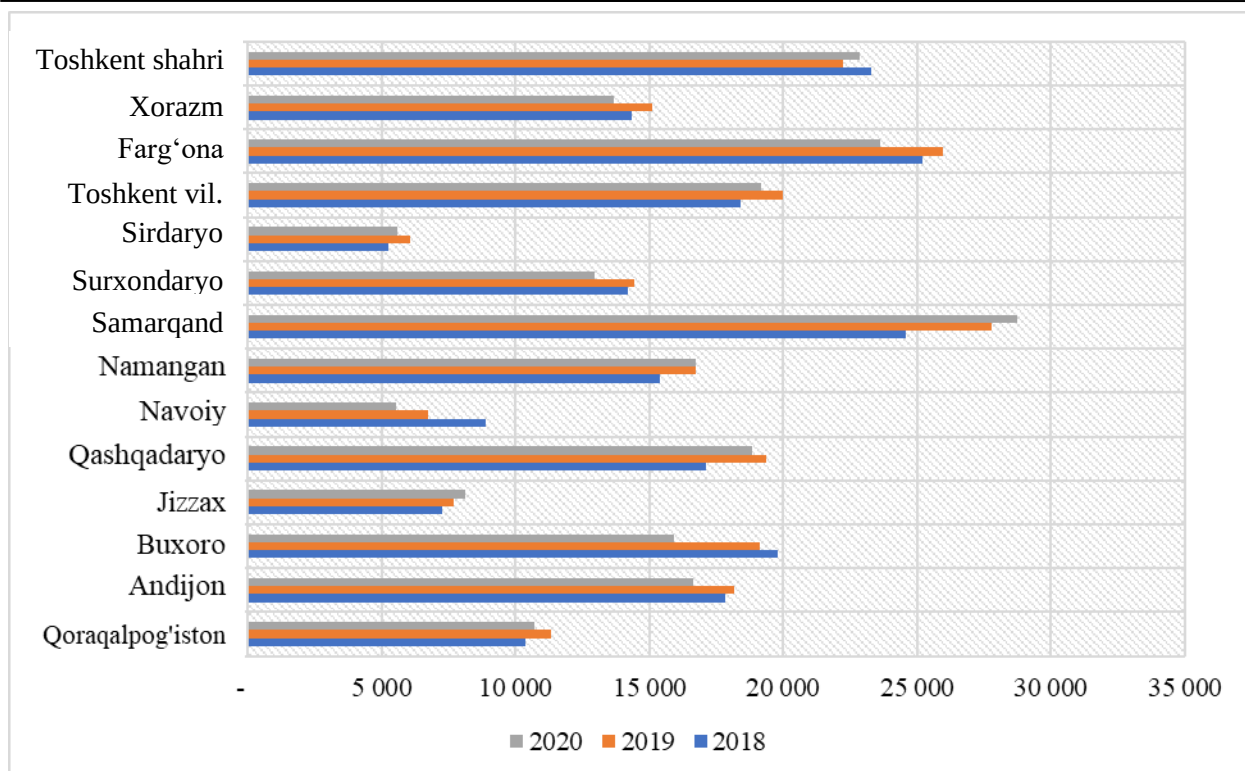
Xodimlarni yollagan YaTT uchun belgilangan soliq majburiyatlari alohida tartibda keltirilgan. Bunday tadbirkorlar uchun qat'iy belgilangan soliqdan tashqari, har bir yollangan xodim uchun yagona ijtimoiy to'lovni ham amalga oshirish majburiyati yuklangan.

Ushbu davrlarda soliqqa tortish mexanizmining YaTTga ta'siri baholashda ularning soni va soliq tushumi borasidagi ko'rsatkichlarni tahlil qilish muhim hisoblanadi.

2018–2020 yillar davomida yakka tartibdagi tadbirkorlar (YaTT) sonining hududlar kesimidagi dinamikasi, O'zbekistondagi soliq siyosati va reguliator muhitdagi o'zgarishlar bilan bevosita bog'liq bo'lib, mazkur davrda amalga oshirilgan islohotlar natijalari bundan yaqqol namoyon bo'ladi. Umumiy respublika kesimida 2018 yilda 221 997 nafar YaTT faoliyat yuritgan bo'lsa, 2019 yilda bu ko'rsatkich 230 750 nafargacha o'sgan, ammo 2020 yilga kelib 219 112 nafarga pasaygan. Bu pasayish, birinchi navbatda, 2020 yildagi pandemiya sharoitidagi iqtisodiy faollikning susayishi va ayrim faoliyat turlariga vaqtinchalik to'xtatishlar bilan bog'liq.

Hududlar kesimida tahlil qiladigan bo'lsak, Samarqand viloyati YaTTlar soni bo'yicha barqaror o'sishni namoyon etgan — 2018-yilda 24 607 nafardan 2020-yilga kelib 28 729 nafargacha ko'paygan. Bu holat mazkur hududda chakana savdo va turizmga xizmat ko'rsatish sohalarida tadbirkorlik muhitining faol rivojlanishi bilan izohlanadi. Shunga o'xshash tarzda, Jizzax, Qashqadaryo va Toshkent viloyatida ham YaTTlar soni 2020-yilda nisbatan yuqori darajada saqlangan, bu esa hududiy islohotlar, infratuzilmaviy rivojlanish va faoliyatni rasmiylashtirish jarayonlarining samarasi sifatida ko'riladi.

Aksincha, Navoiy va Buxoro viloyatlarida YaTTlar soni sezilarli darajada kamaygan. Masalan, Navoiyda 2018-yilda 8 887 nafar YaTT bo'lgan bo'lsa, 2020-yilda bu ko'rsatkich 5 522 nafarga tushgan. Buxoroda esa 19 815 nafardan 15 940 nafargacha kamayish kuzatilgan. Bu hududlarda ko'proq xom ashyo va sanoat sohalari ustun bo'lib, YaTT faoliyatiga nisbatan cheklangan talab bo'lishi, shuningdek, xususiy xizmatlar sektorida raqobatsizlik yoki infratuzilmaning yetarli emasligi ta'sir etgan bo'lishi mumkin.

2-rasm. Hududlar kesimida YaTTlar sonining o'zgarish dinamikasi³⁷

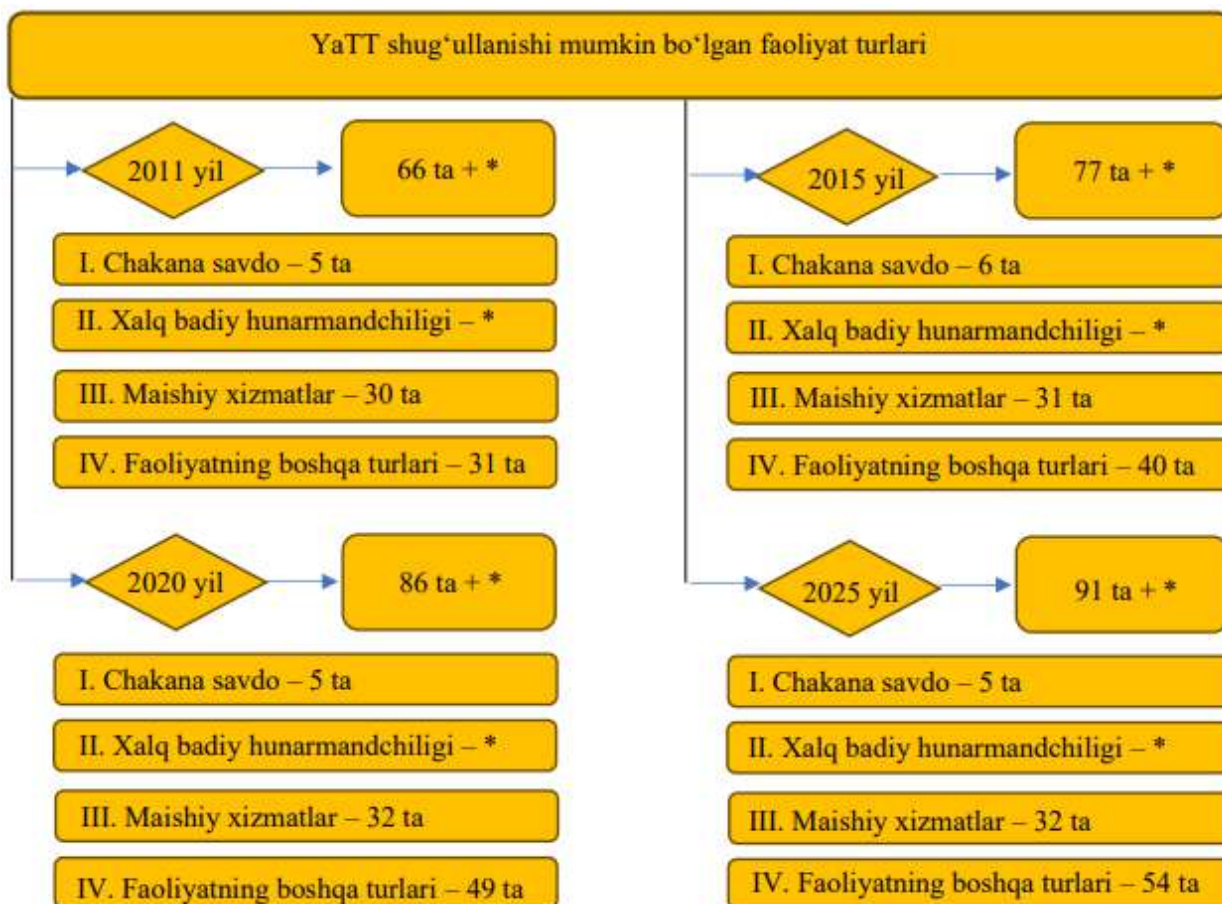
Mazkur yillarda amal qilgan soliq siyosatini tahlil qilar ekanmiz, 2019 yildan boshlab O'zbekistonda soliq islohotlari bosqichma-bosqich amalga oshirilgani ko'zga tashlanadi. Jumladan, yakka tartibdagi tadbirkorlar uchun qat'iy belgilangan soliq stavkalari bo'yicha soddalashtirilgan hisob-kitob tizimi joriy qilingan va aynan shu mexanizm YaTTlar sonini 2019 yilda vaqtinchalik oshishiga turtki bo'lgan. Biroq, 2020 yilda COVID-19 pandemiyasi ta'sirida karantin cheklovlari, iste'mol bozoridagi pasayish va harakat erkinligining cheklanishi natijasida ko'plab YaTTlar faoliyatini vaqtincha yoki to'liq to'xtatgan. Shuningdek, davlat tomonidan qator soliq imtiyozlari taqdim etilgan bo'lsa-da, bu imtiyozlar faqat qisqa muddatli naf keltirgan, uzoq muddatli barqaror faoliyatni ta'minlash uchun yetarli bo'lmagan.

Umumiy xulosa sifatida aytish mumkinki, YaTTlar sonidagi o'zgarishlar faqat iqtisodiy sharoit bilan emas, balki soliq qonunchiligidagi institutsional mexanizmlar, qonuniy rag'batlar, moliyaviy resurslarga yetishim, faoliyatni rasmiylashtirish jarayonidagi yengilliklar bilan chambarchas bog'liq. Mazkur ma'lumotlar YaTTlarning rivojlanishini hududiy, institutsional va makroiqtisodiy jihatdan tahlil qilishda muhim manba hisoblanadi.

Individual tadbirkorlikni soliqqa tortish mexanizmi rivojlanishining uchinchi bosqichida amalga oshirilgan muhim islohotlardan yana biri sifatida, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2011 yil 7 yanvardagi 6-son qarori bilan Yakka tartibdagi tadbirkorlar shug'ullanishi mumkin bo'lgan

³⁷ Muallif tomonidan shakllantirilgan

faoliyat turlari ro'yxatining tasdiqlanishi alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu qaror orqali o'zini o'zi band qilgan shaxslarning iqtisodiy faolligini huquqiy asosda tartibga solish, ularning faoliyat turlarini belgilash va soliqqa tortish mexanizmlarini institutsionallashtirish imkoni yaratildi. Mazkur ro'yxatning 2011 va 2025 yillardagi tahrirlari o'rtasidagi farqlar ushbu sohadagi islohotlarning evolyusion xususiyatini yaqqol namoyon etadi.

3-rasm. YaTT shug'ullanishi mumkin bo'lgan faoliyat turlarining yillar kesimida o'zgarishi³⁸

2011-yildagi ro'yxat avvalgi yillarda shakllangan ma'muriy yondashuvlarni saqlab qolgan bo'lib, u asosan an'anaviy chakana savdo, hunarmandchilik, maishiy xizmatlar va mahalliy xususiyatga ega faoliyat turlarini qamrab olgan edi. Shu bilan birga, ushbu ro'yxatda faoliyat turlari soni nisbatan cheklangan bo'lib (66 ta), zamonaviy xizmatlar, raqamlashtirilgan ish turlari, axborot texnologiyalari yoki ijtimoiy xizmatlarni kam qamrab olingan. 2015-2020 yillarda YaTT faoliyat turlarida kengaytirilib jami 86 ta faoliyat turlari bilan shug'ullanish huquqi berildi.

Ushbu davrlarda O'zbekistonda faoliyat yuritgan YaTTlar qonunchilikda belgilangan faoliyat turlari statistikasini tahlil qiladigan bo'lsak quyidagi holatni kuzatish mumkin (1-jadval).

³⁸ Muallif tomonidan shakllantirilgan

O‘zbekistonda YaTTlar tomonidan shug‘ullangan faoliyat turlari³⁹

Faoliyat turlari	2018	2019	2020
Jami	221 997	230 750	219 112
Chakana savdo	100 351	108 385	107 639
Hunarmandchilik	22 282	25 393	31 629
Xalq iste‘moli mollarini ishlab chiqarish	65 894	55 763	41 348
Maishiy xizmat faoliyat turlari	99 83	11 195	6 914
Boshqa faoliyat turlari	23 487	30 014	31 582
Ahorli uchun turar va noturar joylarini ta‘mirlash xizmatlari	302	182	157
Transport sohasida faoliyat turlari	2 542	2 227	2 127

2018–2020 yillar davomida O‘zbekistonda yakka tartibdagi tadbirkorlar (YaTT) tomonidan amalga oshirilgan faoliyat turlari bo‘yicha statistik ma‘lumotlar tahlili mamlakatdagi kichik biznes sektoridagi tarkibiy o‘zgarishlar va soliq siyosati ta‘sirini ochiq namoyon etadi. Umumiy YaTTlar soni 2018 yilda 221 997 nafarni tashkil etgan bo‘lsa, 2019 yilda bu ko‘rsatkich 230 750 nafargacha oshgan va 2020 yilda esa 219 112 nafarga kamaygan. Bu dinamika, birinchi navbatda, davlat tomonidan 2019 yilda amalga oshirilgan soliq islohotlari natijasidagi rasmiylashtirish darajasining oshishi va 2020 yildagi pandemiya ta‘sirida faoliyatning qisqarishi bilan bog‘liqdir.

Chakana savdo sohasi doimo yetakchi faoliyat turi bo‘lib qolgan. 2018 yilda bu sohada 100 351 nafar YaTT faoliyat yuritgan bo‘lsa, 2019 yilda bu raqam 108 385 nafargacha oshgan. Bu o‘sinh 2019 yildagi soliq tizimidagi yengilliklar va chakana savdo uchun qat‘iy belgilangan soliqlarning sayoqlashtirilishi bilan bog‘liq. 2020 yilda esa bu ko‘rsatkich 107 639 nafarga bir oz pasaygan bo‘lsa-da, soha umumiy YaTT faoliyatida ustuvor ahamiyatga ega bo‘lib qolgan. Bu, ayniqsa, sanitar cheklovlar kuchaytirilgan sharoitda mahalliy mahsulotlarga bo‘lgan talab va mikroishlab chiqarishning ichki bozorda saqlanib qolishi bilan izohlanadi.

Hunarmandchilik faoliyatidagi YaTTlar soni esa 2018 yilda 22 282 nafar bo‘lib, 2020 yilga kelib 31 629 nafargacha o‘sgan. Bu o‘sinh “Hunarmand” uyushmasi faoliyati faollashtirilishi, litsenziyalash tartibining soddalashtirilishi va ushbu sohadagi sub’ektlarga belgilangan soliq imtiyozlari bilan bog‘liq. Jumladan, ushbu sohada faoliyat yurituvchi pensiya yoshidagi shaxslar va “Usta-shogird” tizimidagi ishtirokchilar uchun maxsus yengilliklar taqdim etilgani bu o‘sinhga turtki bo‘lgan.

Xalq iste‘moli mollarini ishlab chiqarish sohasida esa aksincha, YaTTlar soni 2018 yilda 65 894 nafardan 2020 yilda 41 348 nafargacha kamaygan. Bu holat sanoatlashuv darajasi past bo‘lgan kichik ishlab chiqaruvchilarning raqobatga dosh bermasligi, texnologik bazaning yetarli emasligi hamda 2020

³⁹ Muallif tomonidan shakllantirilgan

yilda xom ashyo yetishmovchiligi va logistika bilan bog‘liq muammolarning kuchayishi orqali izohlanadi. Bundan tashqari, ushbu faoliyat turi uchun maxsus soliq rejimlari va investitsiyaviy rag‘batlar yetarli darajada emasligi ham turg‘unlikka olib kelgan.

Maishiy xizmat ko‘rsatish sohasida YaTTlar soni 2018 yilda 9 983 nafarni tashkil etgan bo‘lsa, 2019 yilda 11 195 nafargacha ko‘paygan, biroq 2020 yilda 6 914 nafargacha kamaygan. Bu xizmatlar sektoriga pandemiyaning to‘g‘ridan to‘g‘ri ta‘siri bo‘lib, to‘y marosimlari, sarta-roshxona, ustaxonalar va boshqa ommaviy xizmatlarga bo‘lgan talab vaqtinchalik pasaygan. Shu bois, faoliyat vaqtincha to‘xtatilgan, lekin soliq hisob-kitoblari shu davrda ham ma‘lum miqdorda amalga oshirilgan.

Boshqa faoliyat turlari guruhiga kiruvchi YaTTlar soni 2018 yilda 23 487 nafardan 2020 yilda 31 582 nafargacha ko‘paygan bo‘lib, bu yo‘nalishdagi faoliyatning diversifikatsiyalanayotgani va ro‘yxatdan o‘tkazish jarayonida umumiy toifalar ostida ko‘proq sub’ektlarni qamrab olish tendensiyasi borligini ko‘rsatadi.

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda davlat tomonidan YaTT 2025 yilda tasdiqlangan ro‘yxat esa iqtisodiyotdagi tizimli o‘zgarishlar, mehnat bozoridagi raqamlashtirish jarayonlari va aholining turmush tarzidagi yangilanishlar bilan uyg‘un holda tuzilgan. Bu ro‘yxatda faoliyat turlari soni sezilarli darajada kengaytirilgan (jami 91 ta), xususan, raqamli xizmatlar, dizayn, IT, kadstr, patent, ijtimoiy xizmatlar, davlat-xususiy sheriklik asosidagi ta‘lim faoliyati, qishloq xo‘jaligi bilan bog‘liq maxsus xizmatlar va boshqa sohalar ham qamrab olingan. Bu o‘zgarishlar nazariy jihatdan mehnat bozorida formal faoliyatni kengaytirish, yashirin iqtisodiyotni qisqartirish va kasbiy ixtisoslashuvni rag‘batlantirish maqsadlariga xizmat qiladi. Ilmiy nuqtai nazardan qaralganda, ro‘yxatda aks etgan yangiliklar zamonaviy iqtisodiyotda xizmatlar sektori ulushining oshib borayotgani va inson kapitaliga bo‘lgan ehtiyojning ortib borayotganini ko‘rsatadi. Shuningdek, ijtimoiy samaradorlikni ta‘minlash uchun xizmat ko‘rsatishning yangi turlari - repetitorlik, tarjima, bolalar va keksalarga qarash, patronaj, masofaviy xizmat ko‘rsatish kabi faoliyatlar ham rasmiylashtirilgan.

Amaliy jihatdan 2025-yildagi ro‘yxat tadbirkorlar uchun qonuniy faoliyat doirasini aniqlash, shu orqali soliq hisobini shaffof va sodda usulda yuritish imkonini yaratadi. Bu esa bir tomondan soliq ma‘murchiligining samaradorligini oshirsa, ikkinchi tomondan fuqarolarning faollik darajasini oshirish, daromadlarni rasmiylashtirish va ijtimoiy himoya tizimiga qo‘shilishga rag‘batlantiradi. Huquqiy jihatdan esa, ro‘yxatning aniq tuzilishi davlat organlari va fuqarolar o‘rtasidagi munosabatlarning ochiq va shaffof asosda yuritilishini ta‘minlashda xizmat qiladi.

Yangi Soliq kodeksiga muvofiq, yakka tartibdagi tadbirkorlar uchun soliqqa tortish tartibi bir nechta asosiy mexanizmlar orqali amalga oshirilishi belgilandi: deklaratsiya asosida daromad solig‘i, qat‘iy belgilangan daromad soliq, aylanmadan olinadigan soliq va ayrim hollarda umumiy tartibdagi

daromad va ijtimoiy soliqlarni to'lash majburiyati. Shu bilan birga, raqamli hisob-kitob, onlayn nazorat-kassa mashinalari (ONKM), elektron hisobot tizimlari va fiskal hisobotlar orqali soliq ma'murchiligining raqamlashuvi ta'minlandi.

Bundan tashqari, umumiy soliq to'lovi rejimi bilan YaTT rejimi o'rtasidagi farqlar ayrim hollarda soliq adolati nuqtai nazaridan asoslanmagan holatlarni keltirib chiqarmoqda. Xususan, ayrim bir xizmat turini ko'rsatayotgan YaTT uchun soliq yuki shu xizmatni yuridik shaxs sifatida ko'rsatgan sub'ekt soliq yukining bir necha barobari ko'p bo'lib qolish holatlari kuzatildi. Bu esa soliq tizimining neytralligiga putr yetkazib sub'ektlar faoliyat shaklini optimallashtirish, yoki soliqlardan qochish holatlarini ko'payishiga olib keladi.

Shu nuqtai nazardan, YaTTni soliqqa tortish mexanizmini yanada takomillashtirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Bunda birinchidan, soliqqa tortishi tartibini tanlash uchun (yoki majburiy o'tish) uchun belgilangan yillik jami daromad chegarasini va faoliyat turlari bo'yicha soliq tsmavkalarini bozor sharoiti, ishchi kuchiga talab, daromad salohiyati va ijtimoiy ahamiyat asosida qayta ko'rib chiqish zarur. Ikkinchidan, soliq tizimida YaTT va boshqa sub'ektlar o'rtasidagi muvozanatni saqlash, soliq adolatini ta'minlash uchun soliq stavkalari, imtiyozlar va majburiyatlarni qayta ko'rib chiqish zarur. Uchinchidan, ijtimoiy kafolatlar tizimini yanada kengaytirish va soliq to'lovchi sifatidagi YaTT faoliyatining nafaqat moliyaviy, balki ijtimoiy jihatdan ham qo'llab-quvvatlanishini ta'minlash maqsadga muvofiq.

Xulosa

O'zbekistonda yakka tartibdagi tadbirkorlar faoliyatini soliqqa tortish mexanizmi bosqichma-bosqich rivojlanib kelgan bo'lib, dastlabki yillardagi og'ir soliq yuki va ma'muriy to'siqlar tadbirkorlik rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatgan. Keyingi bosqichlarda soddalashtirilgan soliq rejimlari va patent tizimi joriy etilishi YaTTlarning rasmiy iqtisodiyotga integratsiyasini kuchaytirgan hamda byudjet tushumlari barqarorligini ta'minlagan. Hozirgi davrda raqamlashtirilgan soliq ma'murchiligi, onlayn hisobot tizimlari va shaffof nazorat vositalari YaTTlar uchun qulaylik yaratmoqda, shu bilan birga davlatning moliyaviy intizomi va ijtimoiy himoya tizimini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, samarali soliq mexanizmi YaTTlar faolligini rag'batlantirish, aholi bandligini oshirish va norasmiy iqtisodiyot ulushini kamaytirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Shu bois, kelgusida milliy soliq siyosatini takomillashtirishda soddalik, adolat, raqamli yechimlar va ijtimoiy kafolatlarni uyg'unlashtirish ustuvor yo'nalish bo'lib qolishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abduraxmonov, Q. (2020). Soliq tizimini takomillashtirishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash masalalari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, 3(2), 45–55.

2. Alm, J., & Martinez-Vazquez, J. (2007). *Taxing the hard-to-tax: Lessons from theory and practice*. Amsterdam: Elsevier.
[https://doi.org/10.1016/S1574-0048\(06\)01007-1](https://doi.org/10.1016/S1574-0048(06)01007-1)
3. Karimov, S. (2021). Yakka tartibdagi tadbirkorlar faoliyatini soliq mexanizmlari orqali boshqarishning nazariy asoslari. *Moliyaviy tadqiqotlar jurnali*, 4(1), 77–89.
4. World Bank. (2022). *World Development Report 2022: Finance for an equitable recovery*. Washington, DC: World Bank.
<https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1731-5>
5. Yusupov, U. (2021). Tax reforms and small business development in Uzbekistan. *Central Asian Economic Review*, 23(2), 45–58.
6. O‘zbekiston Respublikasining 15.02.1991 yildagi “O‘zbekiston respublikasi fuqarolaridan, ajnabiy fuqarolardan va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslardan olinadigan daromad solig‘i to‘g‘risida” 227-XII-son Qonuni (o‘z kuchini yo‘qotgan)
7. O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi (sharhlar: 1998, 2007, 2020 yillar)

Mehnat iqtisodiyoti va inson kapitali

+998 71 239 28 13

Tashkent, Uzbekistan

ilmiymaktab@gmail.com

www.laboreconomics.uz